

BOSHLANG'ICH SINFLARDA NUTQ O'STIRISHNING METODIK SHAKLLARI

Suyunova Marjona

Jizzax Davlat pedagogika universiteti 2 kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish darslari orqali og'zaki nutqni rivojlantirishning ayrim jihatlariga to'xtalib o'tilgan. Shu orqali o'quvchilarga keng turli xil yo'llar orqali ularning nutqini rivojlantirish haqida yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *metod, talaffuz, intonatsiya, matn, maqol, tafakkur, fikr.*

O'qish inson hayotida muhim ahamiyatga ega. O'qish orqali inson borliq, jamiyat haqida bilimga ega bo'ladi, o'qishni bilmagan odamning ko'zi ojiz kishidan farqi yo'q. Boshlang'ich sinfda o'qish faoliyati barcha predmet darslarida amalga oshiriladi. Lekin o'qishga o'rgatishning yo'l - yo'riqlarini o'qish metodikasi ishlab chiqadi. O'qish metodikasining kichik yoshdagi o'quvchilarning umumiy rivojlanishi, xususiyl metodika sohasidagi yutuqlar borliq fanlar yutugi asosida shakllanib boradi. Masalan, eski maktablarda quruq yod olish metodida o'rganilgan bo'lsa, hozirgi maktablarda o'qish izohli o'qish metodida olib boriladi.

Yod olish metodida matndagi so'zlarga izoh berishga, mazmunini tushuntirishga, oqilganini qayta hikoyalashga, umuman olganda, o'qishning ongli bo'lishiga mutlaqo e'tibor berilmagan. Ularda ko'proq to'g'ri talaffuzga, qiroat bilan o'qishga, katta e'tibor berilgan. Shuning uchun, hozir maktablarda o'qish izohli o'qish olib borilyapti.

O'qish darslarida o'quvchilar tabiat, jamiyat, unda yashovchi, kishilar hayoti, ularning o'tmishi, hozirgi yashash tarzi, mashhur kishilari haqida, vatanning tabiati: ob-havosi, boyliklari, hayvonot dunyosi va boshqalar haqidagi bilimlarni egallaydilar.

Sinfda o'qish darslari quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. O'qish malakasini takkomillashtirish. O'quvchilarda yaxshi, to'g'ri o'qish sifatlari: to'g'ri tez, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish.
2. Bolalarda kitobga muhabbat uyg'otish, kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimni olishga o'rgatish, ya'ni kitob bilan ishlashni biladigan, chuqur fikrlovchi, sermulohaza kitobxonalarni yetishtirish.
3. O'quvchilarni tevarak - atrof, borliq haqidagi bilimlarni kengaytirish, ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirish.

4. O'quvchilarni axloqiy, estetik va mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash.
5. O'quvchilarning nutqini va tafakkurini o'stirish.
6. Adabiy tasavvur elementlarini shakllantirish.

Bu vazifalarni bajarishning aniq yo'li, yaxshi o'qish malakalarining sifatleri va ularni takomillashtirish yo'llaridir. Yaxshi o'qish malakalarining sifatlariga to'g'ri, tez, ongli va ifodali o'qish kiradi va ular o'qish darolarida o'zaro bog'liq holda takomillashtiriladi, bu to'rt o'qish sifati bir - biri bilan uzviy bog'liq.

Ongli o'qish yaxshi o'qish malakalarining asosiysi hisoblanadi, chunki o'quvchi tez qisqa - o'qiganini anglamasa, bunday o'qish talabga javob bermaydi, o'qiganinitushunmaslikka olib keladi. To'g'ri o'qish ongli o'qishga xizmat qiladi. Tez, to'g'ri, ongli o'qish ifodali o'qishning asosi hisoblanadi. Yaxshi o'qish sifatlarini egallash maktabda barcha predmetlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishning sharti hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari to'g'ri talaffuz bilan matn ma'nosini puxta sintez qilishda qiynaladilar. O'qish ko'nikmalarini takomillashtirish uchun asar ustida ishlashni o'qitish bilan birga amalga oshirish zarur.

O'qish jarayonida xatolar turli sabablarga ko'ra chiqadi:

1. So'zni talaffuz qilish bilan uning ma'nosini tushunish o'rtasida puxta talaffuz qilishga harakat qiladi. va ma'nosini e'tibordan chetda qoldiradi.
2. So'zlar ko'p bo'ginli (murakkab bo'g'in tuzilishidagi so'zlarni o'qishda), ya'ni sozning tovush tarkibi murakkabligi uchun tez o'qiyman deb xatoga yo'l qo'yadilar.
3. To'g'ri o'qish yorug'likka, matn shriftiga, bolaning ko'ruv sezgisiga ham bog'liq.

To'g'ri o'qisni ta'minlash uchun o'qituvchi quyidagilarga rioya qilishi kerak:

1. Matnни o'qishdan oldin undagi o'qilishi qiyin, tuzilishi murakkab so'zlarni, birikma va gaplarni aniqlashi, ular ustida ishlash usullarini belgilab olishi lozim.
2. Ma'nosi tushunarsiz so'zlarni aniqlashi.
3. Matnning yaxsh, orta, yomono'qiydigan o'quchilarga o'qitiladigan qismini oldindan belgilab chiqishi.

4. O'qituvchi yoki sinf o'quvchilarining nazorati ostida o'qishni doimiy mashq qildirishi.

O'qituvchi o'qish davonida o'quvchilar xato qilishi mumkin bo'lgan o'rinni belgilab olishi lozim. Xato o'qishni bartaraf etish uchun:

1. Tuzilishi murakkab so'zlarni xat taxtaga yoki kartonga bo'g'inlarga bo'lib yozish, oldino'quvchilarga ularni bo'g'inlab, so'ng sidirg'a o'qishni mashq qildirishi.

2. So'z ma'nolarining sinonimi, antonimini keltirib, yoki gap ichida qo'llab tushuntirishi.

3. Xat cho'pdan foydalanish. Xat cho'p diqqati tarqoq bolaga, ko'ruv sezgisi past o'quvchida juda foydali.

4. Xato o'qishi mumkin bo'lgan o'rindan o'quvchini ham ogohlantirish.

5. Kesma harf va kesma bo'g'inlardan foydalanish.

6. To'g'ri o'qish uchun sharoit yaratish.

7. Shivirlab va ichda o'qishdan foydalanish.

O'quvchilar yo'l qo'yadigan xatolar 2 xil:

1. So'z ma'nosini noto'g'ri anglashga olib keluvchi xatolar. (urg'uni noto'g'ri qo'yib o'qish tuifayli)

2. So'zlarni o'qib olishga halal beradigan xatolar.

Ongli o'qish asar mazmunini, asarning g'oyaviy yo'nalishini, timsollarini, badiiy vositalarni ro'lini tushunib o'qish ongli o'qish deyiladi.

Bola asarda tasvirlangan voqea hodisalarga munosabat bildira olsa, ongli o'zlashtirgan bo'ladi.

Ongli o'qish quyidagi metodik shartlarga bo'g'liq:

1. O'quvchuning hayotiy tajribasiga.

2. So'zlarning lug'aviy ma'nosini tushunishiga.

3. Gapda so'zlarning tushunishiga.

Ongli o'qish 2 xil ma'noda qo'llaniladi: O'qish texnikasi, O'qish sifati.

Asar qurilishini tushunish ongli o'qishdir. O'quvchining ongli o'zlashtirib o'qigani, uning ifodali o'qiganidan, asar yuzasidan berilgan savollarga javobidan aniqlaniladi. Ongli o'qish bilan ifodali o'qish biri - ikkinchisini taqazo etadi. Ifodali o'qish. Asranni uning g'oyasiga, yozuvchining niyatiga mos ravishda o'qish, asar jozibasini ifodalab, ravon, aniq, to'g'ri o'qish ifodali o'qish deyiladi.

Ifodali o'qish adabiyotni aniq va ko'rgazmali o'qitishning dastlabki va asosiy formasidir. O'qituvchi, ifodali o'qish orqali asar mazmunini va emotsionallaigini o'quvchialarga ko'rgazmali ravishda yetkazadi.

Intonatsiya - urg'u, temp, ritm, to'xtam, ovozning baland - pastligining yig'indisi. Bular og'zaki nutq elementlaridir. Bu orqali qahramonlarning turli kayfiyatlari, ichki kechinmalri ifoda etiladi.

Ifodali o'qishni egallashning asosiy shartlari:

1. Nafasni to'g'ri olish va to'g'ri sarflash.
2. Tovushlarni aniq talaffuz qilish, burro gapirish.
3. Adabiy talaffuz normalarini egallash. Bular ifodali nutqqa ham taaluqli.

Ifodali o'qish shartlaridan yana biri ovozning baland - pastligi, yoqimlilik, tinish o'rnini asar mazmuniga mos holda o'zgartira olishlik.

Ifodali o'qishga tayyorlanish shartli ravishda 3 bosqichga bo'linadi:

1. Qahramonlarning xatti -harakatini tahlil qilish, g'oyasini belgilash, badiiy vositalarning vazifasini tushunish. Demak, asar tahlili ifodali o'qishni ta'minlaydi.
2. Pauzaning, urg'uning o'rnini, nutq tempini belgilab olish.
3. O'qishni mashq qilish.

Nutqiy rivojlanishda individual farqlar doirasi keng. Ilk rivojlanish bosqichida bolalar kattalar bilan muloqotda tashabbuskor bo'lib, ko'p savollar

beradilar (nima uchun, nega), tanish ertaklarni jon deb aytib beradilar, o'yinlar to'plami, suratlar bo'yicha kichik hikoyalar to'qiydilar, bilishga ishtiyoqmand ekanliklarini namoyish etadilar, quvnoq so'zlar va qofiyalar o'ylab topadilar. Ular tengdoshlari bilan birgalikdagi o'yinlarda nutqni faol qo'llaydilar. Nisbatan sust bolalar kattalar bilan muloqotda tashabbus ko'rsatmaydilar, biroq ular kattalarning suratlarini ko'rish, yangi o'yinchoqlar bilan o'ynash, uydagi ana shunday o'yinchoqlar to'g'risidagi savollarga javob berish haqidagi takliflariga ishtiyoq bilan javob

beradilar. Tengdoshlari bilan birgalikda o'yinlarni yo'lga qo'yar ekanlar, bunday bolalar ko'pincha muloqotning so'zsiz vositalarini qo'llaydilar. Ular pedagogni undash uchun tovushlar va so'zlar bilan o'ynaydilar (muammoli o'yin vaziyatlarida)

Bola nutqi bolaga oid bo'lgan o'ziga xos submadaniyatning qimmatli ovozidir. Nutqni rivojlantirish nafaqat bolani atrofolam bilan tanishtirish tomoni, balki umumiy psixik rivojlanish ustuni hisoblanadi. Bola nutqining rivojlanishi umuman shaxsni va shu bilan birga barcha psixik jarayonlarni shakllantirish bilan bog'liqdir.

«...Tilni egallash jarayoni bu faqat va shunchaki bilimlar, mahorat hamda ko'nikmalarni berish jarayoni emas. Bu engavvalo tarbiyadir. Qalbni tarbiyalash, aqlni tarbiyalash, fikrlar tuzishni shakllantirish, inson ruhiy qiyofasining eng nozik qirralariga chidam bilan ishlov berishdir» (K.D.Ushinskiy)

So'nggi yillarda nutq rivojlanishidagi ayrim bosqichlarni o'rganishga katta e'tibor

qaratilmoqda. Ma'lumki, har bir inson butun umri mobaynida til boyliklarini egallagani holda o'z nutqini takomillashtirib boradi. Har bir yosh bosqichi uning nutqiy rivojlanishiga bironbir yangilik olib kiradi. Nutqni egallashdagi eng muhim bosqich maktabgacha yoshga to'g'ri keladi.

Verbal bosqichgacha bo'lgan davrni (yoki tayyorgarlikbosqichini) psixologik tahlil qilish tadqiqotchilarni nutqning muhim omillari aynan ushbu davrda shakllanadi, degan xulosaga olib kelmoqda.

Zero, mazkur davrda muloqotga ehtiyoj shakllanadi, atrofdagi kattalar bilan emotsional aloqa o'rnatiladi, ovoz munosabatlari, nutqharakat apparati, fonematik tinglash qobiliyati, kattalar nutqini faol qabul qilish va tushunish rivojlanadi. Ushbu omillarning shakllanishi rivojlanishning nutq bosqichiga o'z vaqtida o'tishning muhim shartidir. Bolaning faol nutqqa o'tishi paytida uning nutqini rivojlantirishga oid ko'p sonli tadqiqotlar natijalarini umumlashtirib, ushbu asosiy qoidalarni bayon qilamiz. Ilk yoshda nutqni

rivojlantirish ikki yo'nalish bo'yicha olib boriladi: bola nutqini takomillashtirish va uning o'z faol nutqini shakllantirish

. Ilk yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish chog'ida nutqning talaffuz jihatlarini

shakllantirish muddati va sur'atlaridagi individual farqlar juda sezilarli bo'ladi, odatda faol nutq 2,5 yoshlarga kelib paydo bo'ladi. Tarbiyachi suhbatlashadigan narsa (hodisa) haqida taklifqilgan topishmoq ham kirish bo'lishi mumkin. Suhbatni tegishli mavzudagi she'rni o'qishyoki suratlarni ko'rish bilan boshlash mumkin. Suhbat boshlanishida tarbiyachi bo'lajak suhbat mavzusini (maqsadini) shakllantiradi, uning muhimligini asoslaydi, uni tanlash sabablarini bolalarga tushuntirib beradi

Xulosa

Bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklarini bartaraf etishningqulay va samarali metodlarini ishlab chiqish va o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari topishga qaratilgan. O'quvchilarga o'qish darslari orqali nutqni shakllantirish va ifodali o'qishni kengroq tarzda rivojlantirish haqida so'z olib borilgan. Bu orqali ularning nutqi ravon va ularning fikri ham o'tkir boladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Elmurodov N. O'qituvchining nutq madaniyati. O'quv qo'llanma. – Samarqand: SamDU nashri, 2003.
2. Karimov S.A., Mahmatmurodov Sh.M., Karimova O.N. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – T.: "O'zbekiston", 2003
3. <http://www.ziyo.net.uz>.
4. <http://www.pedagog.uz>
5. <https://studylib.ru/doc/6413576/>